

ISSN: 2181-1040
DOI: 10.26739/2181-1040
tadqiqot.uz/renaissance

JCAR

**JOURNAL OF CENTRAL
ASIAN RENAISSANCE**

VOLUME 6 | **2025**
ISSUE 4

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖИЛД 6, СОН 4

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
ТОМ 6, НОМЕР 4

JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE
VOLUME 6, ISSUE 4

Бош муҳаррир:

МАДАЕВА ШАҲНОЗА ОМОНУЛЛАЕВНА

фалсафа фанлари доктори, Мирзо Улуғбек номидаги
Ўзбекистон Миллий университети профессори (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

ЮСУПОВА ДИЛДОРА ДИЛШАТОВНА

фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (DSc),
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
доценти (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

ХОЖИЕВ ТУНИС НУРКОСИМОВИЧ

фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (DSc),
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
доценти (Ўзбекистон)

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕСАНСИ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ВА ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ ЖУРНАЛИ ТАҲРИРИЯТ АЪЗОЛАРИ

МАДЖИДОВ ИНОМ УРУШЕВИЧ

Ўзбекистон Миллий университети ректори,
профессор (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ АКБАР АБДУЛЛАЕВИЧ

Ўзбекистон Фанлар академияси, Ўзбекистон Бадий
академияси академиги, санъатшунослик фанлари
доктори, профессор (Ўзбекистон)

МАРИАННА КАМП РУТЦ

Индиана университети ЕвроОсиё тадқиқотлари
маркази профессори, тарих фанлари доктори (АҚШ)

ЖЎРАЕВ НАРЗУЛЛА ҚОСИМОВИЧ

ИСФТ профессори, сиёсий фанлар доктори (Ўзбекистон)

ИСЛОМОВ ЗОҲИДЖОН МАҲМУДОВИЧ

Ўзбекистон Халқаро ислом академияси профессори,
филология фанлари доктори (Ўзбекистон)

КЛЭР РООСИЕН

Йел университети, фалсафа доктори (PhD) (АҚШ)

АНТонио АЛОНСО МАРКОС

Сан Пабло номидаги CEU университети
профессори (Испания)

ШИРИНОВА РАИМА ҲАКИМОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий
университети профессори, филология фанлари
доктори, (Ўзбекистон)

КАРИМОВ ЭЛЁР ЭРИКОВИЧ

Хофстра университети профессори,
тарих фанлари доктори (АҚШ)

УСМАНОВ ИБРОҲИМ

Ўзбекистон Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний
Номидаги Шарқшунослик институти катта илмий ходими,
тарих фанлари номзоди, доцент (Ўзбекистон)

АҲМЕД МОУССА АБДДАЛЛА СЕИФЕЛДИН

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси,
PhD (Миср Араб Республикаси)

МОҲАМЕД АЛИ АБДЕЛВАҲЕД АВАД

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси,
PhD (Миср Араб Республикаси)

ГАБИТОВ ТУРСУН ХАФИЗОВИЧ

Ал Форобий номидаги Қозоғистон Миллий университети
профессори, фалсафа фанлари доктори (Қозоғистон)

ЮЛДАШЕВА ФАРИДА ХЎЖАМҚУЛОВНА

Анджон давлат университети профессори
фалсафа фанлари доктори (Ўзбекистон)

МИРЗАХМЕДОВ АБДИРАШИД МАМАСИДИКОВИЧ

Наманган давлат техника университети профессори,
фалсафа фанлари доктори (Ўзбекистон)

ҲЕЛАЛ АБДЕЛПРАЗЕК САДЕК АБДЕЛПРАЗЕК

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси,
PhD (Миср Араб Республикаси)

ФАЙЗИХОДЖАЕВА ДИЛБАР ИРГАШЕВНА

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
профессор в.б., фалсафа фанлари доктори (Dcs) (Ўзбекистон)

САФАРОВА НИГОРА ОЛИМОВНА

Навий давлат педагогика институти профессори,
фалсафа фанлари доктори (Ўзбекистон)

ДЖЎРАЕВА НИГОРА АВАЗОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети,
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

МИРЗАХМЕДОВ ХУРШИД АБДИРАШИДОВИЧ

Наманган давлат университети профессор в.б, социология
фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) (Ўзбекистон)

AMIROV AZAMAT ODIL O'G'LI

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi
O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha
Muvofiqlashtiruvchi-metodik markaz direktori o'rinbosari
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

ОДИНАЕВА ЗЕБИНИСО ИБРОХИМОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
доценти, фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

ШУКУРОВ АКМАЛ ШАРОФОВИЧ

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети,
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

РЎЗИБОЕВ ДОСТОНБЕК ДИЛМУРОД ЎҒЛИ

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
PhD докторанти (Ўзбекистон)

Дизайн—саҳифаловчи: Х.Мирзахмедов

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Главный редактор:

МАДАЕВА ШАХНОЗА АМАНУЛЛАЕВНА

Профессор Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека,
доктор философских наук (Узбекистан)

Заместитель главного редактора:

ЮСУПОВА ДИЛЬДОРА ДИЛЬШАТОВНА

Доцент Национального университета Узбекистана имени
Мирзо Улугбека, доктор философских наук (DSc)
по философии (Узбекистан)

Заместитель главного редактора:

ХОДЖИЕВ ТУНИС НУРКОСИМОВИЧ

Доцент Национального университета Узбекистана имени
Мирзо Улугбека доктор философских наук (DSc)
по философии (Узбекистан)

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОГО ЖУРНАЛА РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

МАДЖИДОВ ИНОМ УРУШЕВИЧ

Ректор Национального университета
Узбекистана, профессор (Узбекистан)

ХАКИМОВ АКБАР АБДУЛЛАЕВИЧ

Академик Академии наук Узбекистана,
Академии искусств Узбекистана, доктор
искусствоведения, профессор (Узбекистан)

МАРИАННА КАМП РУТЦ

Профессор Центра евроазиатских исследований
Университета Индианы, доктор исторических наук (США)

ДЖУРАЕВ НАРЗУЛЛА КАСИМОВИЧ

Профессор ИСФТ, доктор политических наук (Узбекистан)

ИСЛОМОВ ЗОХИДЖОН МАХМУДОВИЧ

Профессор Международной исламской академии
Узбекистана, доктор филологических наук (Узбекистан)

КЛЕР РОСИЕН

Йельский университет, доктор философии PhD (США)

АНТонио Алонсо Маркос

Профессор Университета CEU Сан-Пабло (Испания)

ШИРИНОВА РАИМА ХАКИМОВНА

Профессор Национального университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека,
доктор филологических наук (Узбекистан)

КАРИМОВ ЭЛЁР ЭРИКОВИЧ

Профессор Университета Хофстра,
доктор исторических наук (США)

УСМАНОВ ИБРОХИМ

Старший научный сотрудник Института востоковедения
имени Абу Райхана Беруни Академии наук Узбекистана,
кандидат исторических наук, доцент (Узбекистан)

АХМЕД МУСА АБДЛАЛЛА СЕИФЕЛДИН

Международная академия исламских исследований
Узбекистана, PhD (Арабская Республика Египет)

МОХАМЕД АЛИ АБДЕЛЬВАХЕД АВАД

Международная академия исламских исследований
Узбекистана, PhD (Арабская Республика Египет)

ГАБИТОВ ТУРСУН ХАФИЗОВИЧ

Профессор Национального университета Казахстана
имени Аль-Фараби, доктор философских наук (Казахстан)

ЮЛДАШЕВА ФАРИДА ХОДЖАМКУЛОВНА

Профессор Андижанского государственного
университета, доктор философских наук (Узбекистан)

МИРЗАХМЕДОВ АБДИРАШИД МАМАСИДИКОВИЧ

Профессор Наманганского государственного технического
университета, доктор философских наук (Узбекистан)

ХЕЛАЛ АБДЕЛЬРАЗЕК САДЕК АБДЕЛЬРАЗЕК

Международная академия исламских исследований
Узбекистана, PhD (Арабская Республика Египет)

ФАЙЗИХОДЖАЕВА ДИЛЬБАР ИРГАШЕВНА

И.о. профессора Национального университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека,
доктор философских наук (DSc) (Узбекистан)

САФАРОВА НИГОРА ОЛИМОВНА

Профессор Навоийского государственного педагогического
института, доктор философских наук (Узбекистан)

ЖУРАЕВА НИГОРА АВАЗОВНА

Национальный университет Узбекистана имени
Мирзо Улугбека, доктор философских наук (PhD)
по философским наукам (Узбекистан)

МИРЗАХМЕДОВ ХУРШИД АБДИРАШИДОВИЧ

И.о. профессора Наманганский государственный университет,
доктор философских наук (PhD) по социологии (Узбекистан)

АМИРОВ АЗАМАТ ОДИЛ УГЛИ

заместитель директора координационно-методического
центра по вопросам новейшей истории Узбекистана при
Академии наук Республики Узбекистан, доктор
философских наук (PhD), доцент

ОДИНАЕВА ЗЕБИНСО ИБРОХИМОВНА

Доцент Национального университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека, доктор философских наук (PhD)
по философским наукам (Узбекистан)

ШУКУРОВ АКМАЛ ШАРОФОВИЧ

Национальный университет Узбекистана имени
Мирзо Улугбека, доктор философских наук (PhD)
по философии (Узбекистан)

РЎЗИБОВЕВ ДОСТОНБЕК ДИЛМУРАД ОГЛИ

PhD докторант Национального университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека (Узбекистан)

Дизайн-верстка: Х. Мирзахмедов

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Tadqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Chief Editor:

MADAEVA SHAKHNOZA AMANULLAEVNA

Professor of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Doctor of Philosophical Sciences (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor:

YUSUPOVA DILDORA DILSHATOVNA

Docent of National University of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek Doctor of Philosophical Sciences (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor:

KHOJIEV TUNIS NURKOSIMOVICH

Docent of National University of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek Doctor of Philosophical Sciences (Uzbekistan)

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD OF THE SCIENTIFIC-THEORETICAL AND SOCIO-PHILOSOPHICAL JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

MADJIDOV INOM URUSHEVICH

Rector NUUZ, Professor (Uzbekistan)

KHAKIMOV AKBAR ABDULLAEVICH

Academy of Sciences of Uzbekistan, Academician
of the Academy of Arts of Uzbekistan, Doctor of
Art History, Professor (Uzbekistan)

MARIANNE KAMP RUTZ

Professor of the Center for Eurasian Studies
at Indiana University, Doctor of History (USA)

DJURAEV NARZULLA KASIMOVICH

Professor of the ISFT Institute,
Doctor of Political Sciences (Uzbekistan)

ISLAMOV ZOHIDJON MAKHMUDOVICH

Professor of International Islamic Academy of Uzbekistan,
Doctor of Philological Sciences (Uzbekistan)

CLAIRE ROOSIEN

Yale University, PhD (USA)

ANTONIO ALONSO MARCOS

Professor of the University of CEU
named after San Pablo (Spain)

SHIRINOVA RAIMA KHAKIMOVNA

Vice-Rector for International Affairs of the National
University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Doctor of Philological Sciences, Professor (Uzbekistan)

KARIMOV ELYOR ERIKOVICH

Professor of the Hofstra University,
Doctor of Historical Sciences (USA)

USMANOV IBROHIM

Associate Professor of Abu Rayhon Beruniy Institute
of Oriental Studies, Academy of Sciences of Uzbekistan,
Candidate of Historical Sciences (Uzbekistan)

AHMED MOUSSA ABDALLA SEIFELDIN

International Islamic Academy of Uzbekistan, PhD (Arab Republic of
Egypt)

MOHAMED ALI ABDELVAHED AWAD

International Islamic Academy of Uzbekistan,
PhD (Arab Republic of Egypt)

GABITOV TURSUN KHAFIZOVICH

Professor of the Al-Farabi Kazakh National University,
Doctor of Philosophical Sciences (Kazakhstan)

YULDASHEVA FARIDA KHOJAMKULOVNA

Professor of Andijan State University,
Doctor of Philosophical Sciences (Uzbekistan)

MIRZAKHMEDOV ABDIRASHID MAMASIDIKOVICH

Professor of the Namangan State Technical University,
Doctor of Philosophical Sciences (Uzbekistan)

HELAL ABDELRAZEK SADEK ABDELRAZEK

International Islamic Academy of Uzbekistan,
PhD (Arab Republic of Egypt)

FAYZIKHODJAYEVA DILBAR IRGASHEVNA

Acting Professor of the National University of
Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Doctor of Philosophical Sciences (Uzbekistan)

SAFAROVA NIGORA OLIMOVNA

Professor of the Navai State Pedagogical Institute,
Doctor of Philosophical Sciences (Uzbekistan)

JURAEVA NIGORA AVAZOVNA

Docent of the National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek, (PhD) (Uzbekistan)

MIRZAKHMEDOV KHURSHID ABDIRASHIDOVICH

Acting Professor of Namangan State University,
Doctor of Philosophy (PhD) on Sociological Sciences
(Uzbekistan)

AMIROV AZAMAT ODIL UGLI

Deputy Director of the Coordination and Methodological Center for
the Latest History of Uzbekistan under the Academy of Sciences
of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Philosophy (PhD) in
Philosophical Sciences, Docent

ODINAYEVA ZEBINISO IBROKHIMOVNA

Docent of National University of Uzbekistan named
after Mirzo Ulugbek, Doctor of Philosophy (PhD),
in Philosophical Sciences (Uzbekistan)

SHUKUROV AKMAL SHAROFVICH

The National University of Uzbekistan named
after Mirzo Ulugbek, PhD (Uzbekistan)

RUZIBOEV DOSTONBEK DILMUROD UGLI

doctoral student of the National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek, (Uzbekistan)

Design-pagemaker: Kh.Mirzakhmedov

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА | СОДЕРЖАНИЕ | CONTENT

1. Tuychiyeva Nilufar Maxsutjanovna TASAVVUF ILMINI TIZIMLASHTIRISH JARAYONIDA ABU BAKR KALABODIY “TA’ARRUF” ASARINING AHAMIYATI.....	7
2. Odinaeva Zebiniso Ibrokhimovna ANALYSIS OF RESEARCH METHODOLOGIES BASED ON AXIOLOGICAL APPROACHES IN THE CONTEXT OF HUMANITARIAN SECURITY.....	14
3. Хакимова Нигора Алишеровна ПРЕДПИСАНИЯ И МУДРОСТЬ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ШАРИАТОМ И ИСТИНОЙ.....	23
4. Kazakbayev Akbar Akmaldjanovich ZAMONAVIY ARAB TILIDAGI FRAZEOLOGIK IBORALARNING AYRIM SHAKLLARIGA TAHLILIY NAZAR.....	32
5. Fozilov G‘olibjon Nabijonovich XX ASR FALSAFASIDA DAHOLIKKA OID EKZISTENSIAL VA FENOMENOLOGIK TALQINLAR.....	37
6. Ro‘ziboyev Dostonbek Dilmurod o‘g‘li SHARQSHUNOSLIK VA G‘ARBSHUNOSLIK: “BIZ” VA “BOSHQA” DISKURSINING TARIXIY-KOMPARATIV TAHLILI.....	47
7. Shamsiyeva Gulshoda Asliddin qizi THE IMPORTANCE OF THE PARALLEL CORPUS AS A LINGUISTIC BASE.....	55

ISSN: 2181-1040

www.tadqiqot.uz

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ**ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE****Fozilov G'olibjon Nabijonovich**

Renessans ta'lim universiteti

“Ijtimoiy-siyosiy fanlar” kafedrası dotsenti v.b. (PhD)

E-mail: golibjonf1@gmail.com

**XX ASR FALSAFASIDA DAHOLIKKA OID EKZISTENSIAL VA FENOMENOLOGIK
TALQINLAR**<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.18612642>**ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada, daholik tushunchasi XX asrning ikki asosiy falsafiy yo'nalishi ekzistensializm va fenomenologiya prizmasida tahlil qilingan. Maqolada, Edmund Gusserl, Martin Haydegger, Jan Pol Sartr, Moris Merlo Ponti va boshqa faylasuflarning asarlari tahlil qilinarkan, tadqiqot daholikni tushunishda favqulodda shaxsning romantik g'oyasidan haqiqiy mavjudlikning ekzistensial loyihasiga va ijodiy ongni fenomenologik o'rganishga keskin o'zgarishini ko'rsatadi. Shuningdek maqolada, daholikning vaqtinchalik, intensionallik, mavjudlik va erkinlik bilan aloqasiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: daholik, ekzistensializm, fenomenologiya, ijod, autentiklik, ijodkorlik, intellektual salohiyat, yuqori kognitiv qobiliyat, divergent tafakkur, erkinlik.

Fozilov Golibjon Nabijonovich

Associate Professor, PhD

Department of Social and Political Sciences

Renaissance University of Education

E-mail: golibjonf1@gmail.com

**EXISTENTIAL AND PHENOMENOLOGICAL INTERPRETATIONS OF GENIUS IN
TWENTIETH-CENTURY PHILOSOPHY****ANNOTATION**

This article analyzes the concept of genius through the prism of two major philosophical currents of the twentieth century—existentialism and phenomenology. Examining the works of Edmund Husserl, Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre, Maurice Merleau-Ponty, and other philosophers, the study demonstrates a profound shift in the understanding of genius: from the romantic notion of an extraordinary individual to an existential project of authentic existence and a phenomenological investigation of creative consciousness. Special attention is given to the relationship of genius with temporality, intentionality, existence, and freedom.

Keywords: genius, existentialism, phenomenology, creativity, authenticity, creative activity, intellectual potential, high cognitive ability, divergent thinking, freedom.

Фозилов Голибжон Набижонович

Исполняющий обязанности доцента, PhD

Кафедра социально-политических наук
Ренессансский университет образования
E-mail: golibjonf1@gmail.com

ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЕ И ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКИЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ГЕНИАЛЬНОСТИ В ФИЛОСОФИИ XX ВЕКА

АННОТАЦИЯ

В данной статье понятие гениальности анализируется через призму двух ведущих философских направлений XX века — экзистенциализма и феноменологии. На основе анализа трудов Эдмунда Гуссерля, Мартина Хайдеггера, Жана-Поля Сартра, Мориса Мерло-Понти и других философов исследование демонстрирует радикальный сдвиг в понимании гениальности: от романтического образа исключительной личности к экзистенциальному проекту подлинного бытия и феноменологическому исследованию творческого сознания. Особое внимание уделяется взаимосвязи гениальности с интенциональностью, бытием и свободой.

Ключевые слова: гениальность, экзистенциализм, феноменология, творчество, аутентичность, творческая деятельность, интеллектуальный потенциал, высокие когнитивные способности, дивергентное мышление, свобода.

Kirish va mavzuning dolzarbligi. Daho tushunchasi G‘arb falsafasi an‘anasida uzoq va murakkab tarixga ega. Suqrotning daimoni haqidagi antik tasavvurdan boshlab, ilohiy ilhomning Uyg‘onish davri g‘oyasi orqali daholikka romantik his uyg‘otuvchi kuch sifatida har bir davr bu fenomenni tushunishga o‘z hissasini qo‘shgan.

Immanuel Kant “Muhokama qobiliyati tanqidi” (1790) asarida daholikni “san‘atga qoida beruvchi iste‘dod, ya‘ni tabiiy in‘om” sifatida talqin qiladi. Kant nazarida daholik inson tomonidan ongli ravishda boshqariladigan emas, balki tabiiy hodisa bo‘lib, unda “tabiat san‘atga qoida beradi”. Shu sababli daho ijodi beixtiyor xususiyatga ega bo‘lib, uni to‘liq tushuntirish yoki qat‘iy qoidalarga bo‘ysundirish mumkin emas. Artur Shopengauer esa “Dunyo iroda va tasavvur sifatida” (1818) asarida dahoni g‘oyalarni sof mushohada orqali idrok etishga qodir shaxs sifatida tavsiflaydi. Uning fikricha, daholik irodadan vaqtincha xalos bo‘lish, mavjudlikning azob-uqubatlaridan ruhiy yuksalish orqali ustun kelish imkonini beradi. Biroq XX asr jahon urushlari, texnologik inqiloblar va inson holatini tubdan qayta ko‘rib chiqish bilan yangi falsafiy yondashuvlarni talab qildi. Yevropa madaniyati va an‘anaviy metafizika inqiroziga javoban paydo bo‘lgan ekzistensializm va fenomenologiya daholikni ko‘rib chiqish uchun mutlaqo boshqacha nuqtai nazarni taklif etdi. Uni tug‘ma sifat yoki metafizik mohiyat emas, balki mavjudlik usuli, dunyoda bo‘lish tarzi sifatida talqin qildi. Daholik hodisasining o‘zini tahlil qilish uchun fenomenologik usulni qo‘llash bunda dahoning jonli tajribada, ong tuzilmalarida va muayyan ekzistensial vaziyatlarda namoyon bo‘lishiga e‘tibor qaratildi. Shu bilan birga, ijodiy mavjudlikning ontologik asoslarini aniqlash uchun ekzistensial tahlildan ham foydalaniladi.

Metodlar va o‘rganilganlik darajasi. Fenomenologiyaning asoschisi Edmund Gusserl (1859-1938) o‘zining “Mantiqiy tadqiqotlar” (1900-1901) va “Sof fenomenologiya va fenomenologik falsafiy g‘oyalari” (1913) asarlarida ongning asosiy xususiyati sifatida intensionallik (Intensionallik — ongning “aniq nimagadir qaratilganligi” degan falsafiy tushuncha.) tushunchasini ishlab chiqdi. Bir qarashda oddiy tuyulgan bu g‘oya ijodkorlik va daholikni tushunishda inqilobiy ahamiyatga ega edi.

An‘anaviy psixologiyada ijodiy akt g‘oyalarning spontan assotsiatsiyasi (Spontan assotsiatsiya — ongda oldindan reja va majburiy mantiqsiz, o‘z-o‘zidan yuzaga keladigan fikrlar, obrazlar yoki tushunchalar bog‘lanishidir.) yoki tug‘ma qobiliyatlar natijasi sifatida qaralgan. Gusserl ijodni intensionallikning o‘ziga xos rejimi sifatida ko‘rib chiqishni taklif qildi, bunda ong nafaqat mavjud obyektga yo‘naltiriladi, balki yangi ma‘naviy birliklarni tashkil etadi. Daholik ong, bu nuqtayi nazardan,

kategoriya mushohada qilishning alohida qobiliyati bilan tavsiflanadi - hodisalar asosida yotgan aqliy tuzilmalarni, ideal mohiyatlarni anglash.

“Yevropa fanlari inqirozi va transsendental fenomenologiya” (1936) asarida Gusserl har qanday bilimning ufqi sifatida hayotiy dunyo muammosiga murojaat qildi. Ijodiy daho, Gusserlning fikricha, madaniy an’analar va nazariy tuzilmalar qatlamlarini yorib o‘tib, narsalarning o‘ziga, hayotiy dunyoning fangacha bo‘lgan tajribasiga yetib borishga qodir. Masalan, Galiley hissiy ma’lumotlarning xilma-xilligi orqasida yashiringan tabiatning ideal matematik tuzilishini intuitiv ravishda tushunib, daholik kashfiyot qildi.

Gusserl 1905-yildagi ma’ruzalarida (1928-yilda nashr etilgan) taqdim etgan vaqtning ichki ongini tahlil qilish har qanday tajribaning fundamental temporal tuzilishini ochib beradi. Ong vaqtni retensiya (o‘tmishni ushlab turish), impressiya (hozirgi jonli zamon) va protensiya (kelajakni oldindan ko‘rish) uchligi orqali shakllantiradi. Tajribaning har bir momenti hozirgina bo‘lib o‘tgan va bo‘lajak hodisalarni o‘z ichiga oladi.

“Daholik ijodni tushunish uchun bu temporal tuzilma prinsipial ahamiyatga ega. Ijodiy imkoniyat hozirgi zamonda sodir bo‘lmaydi - u dinamik sintez sifatida rivojlanadi, bunda o‘tmish tajribasi (retensiya) va ma’noni oldindan sezish (protensiya) yangilikni yaratishning jonli jarayonida birlashadi. Daholikni alohida vaqtinchalik qobiliyat sifatida talqin qilish mumkin”[1]. Kelajakning tubdan yangiligiga ochiq qolgan holda o‘tmish tajribasi boyligini saqlab qolish qobiliyatidir. Masalan, Motsart o‘zining ijodiy jarayonini butun simfoniyaning bir vaqtning o‘zida, yagona mushohada bilan qamrab olish qobiliyati deb ta’riflagan - bu murakkab temporal ketma-ketliklarni ularning ideal birligida qamrab olishga imkon beradigan o‘ziga xos temporal intuitsiya sifatida tushunilishi mumkin bo‘lgan hodisa.

Gusserlning epoxesi (Epoxesi “bu narsa bormi yoki yo‘qmi?” degan savolni vaqtincha chetga surib, “u ongimda qanday namoyon bo‘lyapti?” degan savolga e’tibor qaratishdir.) - “fenomenologik reduksiya, tabiiy qarashni qavs ichiga olish - ijodiy jarayon bilan chuqur o‘xshashlikka ega bo‘lgan metodologik tamoyildir. Narsalarni yangicha ko‘rish uchun daho aql odatiy toifalar, xurofotlar va qotib qolgan ko‘rish usullarini to‘xtatishi kerak”[2]. Rassomlar yorug‘lik va rangning bevosita tajribasiga qaytish uchun tasviriy san’atning an’anaviy usullarini qavs ichiga olish orqali kundalik idrokni o‘ziga xos epoxe qildilar. Eynshteyn fizikaning asosiy tushunchalarini qayta ko‘rib chiqish uchun Nyutonning vaqt va fazo mutlaqligi haqidagi farazlarini to‘xtaldi. Shu ma’noda, daholik fenomenologik qarash bilan bog‘liq - hodisalarni har qanday talqin va nazariy qo‘shimchalardan oldin sof ko‘rinishida ko‘rishga imkon beradigan radikal befarqlik qobiliyatidir.

Martin Xaydegger (1889-1976) o‘zining “Borliq va vaqt” (1927) asosiy asarida inson mavjudligi masalasini tubdan qayta ko‘rib chiqib, dasein (mavjudlik, shu yerda-bo‘lish) tushunchasini o‘z borlig‘i haqida qayg‘uradigan bo‘lish usuli sifatida kiritdi. Xaydeggerning dasein tahlili daholikni tushunish uchun yangi ontologik asosni taklif etadi. Alohida xususiyatlarga ega bo‘lgan subyekt sifatidagi daho haqidagi an’anaviy tasavvurdan farqli o‘laroq, Xaydegger ijodiy mavjudlikni dunyoda-bo‘lishning o‘ziga xos modusi sifatida ko‘rib chiqishni taklif qiladi. Bu yerda dunyo subyekt joylashgan tashqi muhit emas, balki har doim dasein bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ahamiyatlar va munosabatlarning yaxlit tuzilmasidir. Dunyodagi ijodiy mavjudlik imkoniyatlarga alohida munosabat bilan tavsiflanadi. Nafaqat mavjud narsalarni boshqarish, balki ma’noning yangi ufqlarini ochish.

Xaydeggerga ko‘ra, daseinning asosiy tuzilmasi g‘amxo‘rlik bo‘lib, u vaqtinchalik uch ekstaz birligidir. Allaqachon borliqda (o‘tmish faktlik sifatida), borliqda (hozirgi zamon dunyoga cho‘kish sifatida) va o‘zidan oldin borliq (kelajak loyihasi sifatida). Bu vaqtinchalik tuzilma, ayniqsa, daho ijodda yaqqol namoyon bo‘ladi. U mavjudlik yuqori darajadagi loyihaviylik bilan tavsiflanadi - bu mavjud vaziyat bilan cheklanmagan yangi mavjudlik imkoniyatlarini yaratish (entwerfen) qobiliyatidir. San’atkor, faylasuf, olim nafaqat berilgan narsaga munosabat bildiradi, balki hali mavjud bo‘lmagan ma’noli dunyolarni loyihalalashtiradi. Shu bilan birga, loyiha doimo aniq tarixiy, madaniy, lisoniy vaziyatga asoslanadi. Betxoven o‘z simfoniylarini faqat klassik musiqa an’anasi asosida yaratishi mumkin edi, ayni paytda uni tubdan o‘zgartirdi.

Xaydeggerning “ekzistensiyani qobiliyati borliq sifatidagi tushunchasi ijodiy daholik bilan bevosita bog‘laydi. Dasein o‘z imkoniyatlaridan iborat, u o‘zi uchun mavjud, u nima bo‘lishi mumkin bo‘lsa, o‘shadir. Daho mavjudlik - bu ekzistensial tuzilmaning to‘liq ro‘yobga chiqishi, o‘z imkoniyatlarini maksimal darajada yoyishdir” [4].

“Borliq va vaqt”ning markaziy farqlaridan biri mavjudlikning haqiqiy (eigentlich) va nohaqiqiy (uneigentlich) turlari o‘rtasidadir. Nohaqiqiylikda dasein shaxssiz “ular” shaklida yashaydi, jamoatchilik o‘rtaligiga singib ketib, o‘rnatilgan talqinlar va harakat usullariga ergashadi. Autentiklikka qat‘iyat orqali erishiladi - bu o‘z chekliligini, o‘limini qabul qilishga va shu asosda o‘z mavjudligini loyihalashga tayyorligidir.

“Daholikning haqiqiylik bilan aloqasi chuqur va ko‘p qirrali. Ijodiy daho - bu an‘analar va qoidalarga ko‘r-ko‘rona ergashmasdan, o‘z uslubida fikrlash va ijod qilishga jur‘at etgan kishidir. Bu shaxs manfaatiz, jamoatchilik fikri, o‘rtamiyonalikka qarshi turish uchun jasorat talab qiladi”[5]. Zamondoshlari mutlaqo tushunmagan holda o‘zining inqilobiy asarlarini yaratgan Van Gog haqiqiy ijodiy mavjudlikning ana shu jihatini mujassamlashtiradi.

Xaydegger ta‘kidlaydiki, vijdon chaqirig‘i (Ruf des Gewissens) daseinni o‘ziga chaqiradi, uni ommaviylikka cho‘kishdan qutqaradi. Ijodiy turtki shunday chaqiriq sifatida talqin qilinishi mumkin - bu o‘z noyob imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, faqat shu dasein yaratishi mumkin bo‘lgan narsani ro‘yobga chiqarish uchun ichki talabdir. “Haqiqatning mohiyati haqida” (1930) asarida va keyingi matnlarida Xaydegger haqiqat tushunchasini aleteyya - yashirinmaslik, borliqning ochiqligi sifatida rivojlantiradi. Haqiqat bayonning voqelikka muvofiqligi emas, balki mavjudlik yashirinlikdan chiqadigan ochilish hodisasidir. Haqiqatni bunday tushunish ijod bilan bevosita bog‘liq.

Daho san‘at asari, ilmiy nazariya, falsafiy fikr - bularning barchasi borliq haqiqatini ochish usullaridir. “Badiiy ijodning kelib chiqishi” (1935-1936) essesda Xaydegger san‘at “asarda haqiqatni o‘rnatish” ekanligini ta‘kidlaydi. San‘at asari voqelikni aks ettirmaydi, balki dunyoni ochadi, ma‘no makonini o‘rnatadi.

Van Gogning dehqon ayol etiklari shunchaki poyabzalni tasvirlamaydi - ular dehqon mehnatining butun dunyosini, yerni, sadoqatni, hayotning og‘irligini ochib beradi. Yunon ibodatxonasi manzarada boshqa narsalar orasida oddiy bir narsa sifatida turmaydi - u o‘z atrofiga

dunyoni to‘playdi, muqaddas va dunyoviy, osmon va yerni belgilaydi. San‘atkor dahosi ana shunday ochilishni amalga oshirish, borliq haqiqati o‘zini namoyon etadigan asarlar yaratish qobiliyatidan iborat.

So‘nggi asarlarida Xaydegger borgan sari ko‘proq tilga “borliq uyi” sifatida e‘tibor qaratadi. “Til” (1950) essesi va boshqa matnlarida u til allaqachon mavjud bo‘lgan fikrlarni ifodalash vositasi emas, balki borliq birinchi marta ochiladigan narsa degan g‘oyani rivojlantiradi. Shu bilan birga, she‘riyat adabiy janr emas, balki tilning haqiqatni o‘rnatishning asl usulidir. Shoirning daholigi, Xaydegger fikricha, shundan iboratki, u tilni tinglaydi, unga so‘zlashiga imkon beradi, so‘zlarni belgilar sifatida manipulyatsiya qilmaydi. Xaydegger ko‘plab talqinlarni bag‘ishlagan Fredrix Go‘lderlin she‘rlari shunday asl poetik tafakkurni ifodalaydi, unda borliqning o‘zi, o‘z-o‘zidan nomlanadi, ilohiylikni ochib beraoladi.

Xaydegger tushunchasiga ko‘ra, falsafiy tafakkur ham yanada she‘riyroq bo‘lishi kerak - texnik, hisob-kitobli aqldan voz kechib, chuqur mushohadalarga asoslangan, tinglovchi tafakkur foydasiga. Daho mutafakkir shunday tinglash qobiliyatiga ega bo‘lgan, mavjudot haqida emas, balki borliq haqida fikrlay oladigan kishidir.

Jan Pol Sartr (1905-1980) “Ekzistensializm - bu gumanizm” (1946) asarida ekzistensializmning markaziy g‘oyasini shakllantirib, inson uchun mavjudlik mohiyatdan oldin

kelishini ta'kidlaydi. Oldindan belgilangan g'oya (mohiyat) asosida yaratiladigan narsalardan farqli o'laroq, inson avval mavjud bo'ladi, o'zi bilan yuzlashadi, dunyoda paydo bo'ladi - shundan keyingina o'zini anglay boshlaydi. Daholikni tushunishda tub o'zgarishlarga olib keladi. Daho tug'ma xususiyat yoki ilohiy in'om emas - u mavjudlik jarayonida, erkin tanlov va aniq loyiha orqali shakllanadi. Inson o'zini dahoga aylantiradi, borliqning ma'lum bir yo'lini tanlab, o'zini ijodga bag'ishlaydi, asarlari orqali o'zini yaratadi.

“Borliq va yo'qlik” (1943) asarida Sartr o'z-o'zidagi borliqni - narsalarning zich, qat'iy, o'ziga mos keladigan borlig'ini va o'zi uchun borliqni - inkor etish, o'zidan uzoqlashish, transsendensiya qobiliyati bilan tavsiflanadigan inson ongini farqlaydi. Ijodiy daholik - bu o'zi uchun borliqning eng yuqori ifodasi, uning berilganlardan doimo ustun bo'lish, o'zini kelajakka yo'naltirish, yangilik yaratish qobiliyatidir. Unda erkinlik tushunchasi keskin va murosasizdir. Inson "erkin bo'lishga mahkum etilgan". Bu erkinlik qo'shimcha xususiyat emas - u inson borlig'ining o'zagidir. Inson tanlamaslikning iloji yo'q, hatto tanlovdan voz kechish ham tanlovdir. Bu ekzistensial xavotirni - cheksiz imkoniyatlar oldidagi bosh aylantiradigan mas'uliyatni keltirib chiqaradi.

“Daholikni tushunishda bu erkinlik tushunchasi markaziy o'rin egallaydi. Daho erkinlikni to'liq qabul qiladi, yangi qadriyatlar, yangi ma'nolar yaratish mas'uliyatini zimmasiga oladi. U yomon e'tiqodga - o'zini aldashga berilib ketmaydi. Bunday holatda inson o'z erkinligini inkor etib, o'zini sharoitlar, tabiat, an'analar belgilab qo'ygan deb o'ylaydi”[6].

“Boshqacha qilolmayman”, “ilhomim shuni talab qiladi” degan san'atkor yomon e'tiqodda bo'lib, o'z erkinligini inkor etadi. Haqiqiy ijodkor o'z asarlari uchun mutlaq erkin va mutlaq mas'ul ekanligini biladi. Bitta jumla ustida soatlab ishlagan Gustaf Flober ijod jarayonidagi har bir tanlov uchun to'liq mas'uliyatni o'z zimmasiga olganini ko'rsatadi. “Borliq va yo'qlik” va ayniqsa, “Dialektik aql tanqidi” (1960) hamda Floberning ko'p jildli “Oiladagi tentakka” (1971-1972) kabi keyingi asarlarida Sartr ekzistensial psixoanaliz usulini rivojlantiradi. Ongsizlik va o'tmishdagi sababiyatni izlovchi Freyd psixoanalizidan farqli o'laroq, ekzistensial psixoanaliz asosiy loyihani - insonning butun hayotini shakllantiruvchi borliq usulini erkin tanlovni izlaydi.

Daho Bodler, Jene, Floberlarni tahlil qilar ekan, Sartr asosiy loyiha nafaqat hayotdagi muhim tanlovlarni, balki xulq-atvor va ijodning eng mayda tafsilotlarini ham belgilab berishini ko'rsatadi. Floberning mukammallikka intilishi, uning hikoya qilishdagi “xolisligi”, mavzu tanlashi - bularning barchasi bir xil asosiy loyihaning namoyon bo'lishidir. Mutlaq o'z-o'ziga yetarli, yopiq asar dunyosini ro'yobga chiqarib, Xudo-yaratuvchi bo'lishdir. Daholik, bu nuqtai nazardan, mavjudlikning barcha jihatlarini yagona loyihaga birlashtirish, hayotning har bir onini asosiy tanlovni amalga oshirish lahzasiga aylantirish qobiliyatidir. Van Gog shunchaki rasm chizish bilan shug'ullanmagan - uning butun hayoti, jumladan azob-uqubatlari va aqldan ozishi yagona ijodiy loyihadan iborat bo'lgan.

Muhokama. Urushdan keyingi davr asarlarida, ayniqsa “Adabiyot nima?” (1948) kitobida, Sartr faollik - ziyoli va san'atkorning jamiyat oldidagi mas'uliyati tushunchasini rivojlantiradi. Yozuvchi bo'shliqni yozmaydi - uning so'zlari ijtimoiy oqibatlarga ega, ular dunyoni o'zgartiradi. Bu daholik tushunchasiga muhim o'lchov qo'shadi. Daho fil suyagidan yasalgan minora emas, ijtimoiy voqelikdan yuqori turuvchi ruh zodagoni ham emas. Haqiqiy daholik davr uchun mas'uldir, u erkinlik tomonida turishi, zulmni fosh etishi, ozodlikning yangi imkoniyatlarini ochib berishi lozim. “San'at uchun san'at”ni yomon e'tiqod sifatida tanqid qilar ekan, Sartr buyuk san'atkor o'z vaziyatini, davrini barcha ziddiyatlari va qarama-qarshiliklari bilan qabul qiladigan va ijod orqali ozodlikka intiladigan kishi ekanligini ta'kidlaydi. “Gernika”ni fashizmga qarshi norozilik sifatida yaratgan Pikasso ana shunday faol daholikni o'zida mujassamlashtirgan.

“Tasavvur” (1936) va “Xayoliy” (1940) nomli dastlabki asarlarida Sartr tasavvurning fenomenologik nazariyasini rivojlantiradi. Xayol - xotira tasvirlarini birlashtirish qobiliyati emas, balki ongning mavjud narsani inkor etish, hozirgi idrokdan uzoqlashish, yo'q narsani tasavvur qilish qobiliyatidir. Men Pyerni ko'z oldimga keltirarkanman, uni hozir bu yerda yo'q deb o'ylayman. Tasavvur har doim mavjud olamni inkor qilishni o'z ichiga oladi.

Ijod, bu ontologik nuqtayi nazardan, tananing ishidir. San'atkor dunyoni tasavvur qilmaydi - uni davom ettiradi, ichidan ifodalaydi. Merlo-Ponti yozganidek, “narsalar rassomdan o'tadi”, u

ularning o'zini namoyon qilish joyiga aylanadi. Rassomning mo'yqalami uning tanasining davomi, mato esa dunyoning davomi. Ijodiy jarayonda dunyoning jismi o'zini ifodalaydi. Daholik subyektning material ustidan hukmronligi, passiv materiyaning shaklini zo'rlab qabul qildirish emas. Bu borliqda ishtirok etish, borliqning yaratuvchi orqali o'zini namoyon qilishiga imkon berishdir. Daho ijodkor bu jarayonga eng ochiq bo'lgan, mavjudlikning o'zi orqali so'zlaydigan vositaga aylanishga qodir bo'lgan shaxsdir.

Daholik tayyor usullarni o'zlashtirmaydigan, ammo noyob ko'rish niyatidan kelib chiqadigan tubdan o'ziga xos uslubni ishlab chiqishda namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, uslub rassomning shaxsiy ishi emas - u orqali hamma uchun ochiq bo'lgan yangi ko'rish imkoniyati ochiladi. Van Gogdan keyin hammamiz dunyoni biroz boshqacha ko'ramiz. Uning uslubi insoniyatning jamoaviy qarashlarini boyitdi.

Ekzistensial falsafaning asoschilaridan biri Karl Yaspers (1883-1969) uch jildli "Falsafa" (1932) asarida borliqning uch modusini farqlaydi. Empirik mavjudlik (dasein), umumiy ong va ekzistensiya. Ekzistensiya - bu obyektivlashtirilishi, ilmiy jihatdan bilib olinishi mumkin bo'lmagan, faqat falsafiy refleksiya yordamida oydinlashtirilishi mumkin bo'lgan haqiqiy Men. Ekzistensiya chegaraviy vaziyatlarda - o'lim, azob-uqubat, kurash, aybdorlik - inson yengib bo'lmas cheklovlariga duch kelganda va ular oldida o'z borlig'ini hal qiluvchi tanlovni amalga oshirganda ro'yobga chiqadi. Bu lahzalarda inson empirik voqelik chegarasidan tashqariga chiqadi va transsendensiyaga, ya'ni mutlaqo dunyodan tashqarida bo'lgan, ammo ekzistensiya yo'naltirilgan narsaga murojaat qiladi.

Yaspers nuqtayi nazaridagi daholik keng ma'noda - kasbiy faoliyat sifatida emas, balki ekzistensial munosabat sifatida falsafa yuritish qobiliyati bilan bog'liq. Falsafa qilish - bu naqd pulga qanoat qilmaslik, borliq haqida so'rash, haqiqatga intilish, o'zini transsendensiyaga ochish demakdir. Buyuk faylasuflar, san'atkorlar, diniy mutafakkirlar shu ma'noda fikr yuritadilar, borliqqa, transsendensiyaga o'z munosabatlarini bildiradilar. Uni falsafasining markaziy tushunchasi ekzistensial kommunikatsiyadir. Axborotni obyektiv uzatishdan farqli o'laroq, ekzistensial kommunikatsiya - bu borliqlarning uchrashuvi bo'lib, unda har biri o'ziga xosligini saqlab qolgan holda boshqasiga ochiladi. Haqiqiy muloqot muhabbatli kurash daqiqalarini o'z ichiga oladi - bu ziddiyatda biri ikkinchisini bostirmaydi, lekin ikkala tomon ham o'z ekzistensiyasini o'zaro keskinlashtiradi.

Daho asari muloqotga chorlovdir. Biz Dostoyevskiyni o'qiganimizda yoki Rembrandtning kartinasini kuzatganimizda, ular bilan ekzistensial muloqotga kirishamiz. Ularning asarlari bizning aqlimiz yoki his-tuyg'ularimizga emas, balki borlig'imizga murojaat qilib, bizni haqiqiylikka chaqiradi. Yaspers o'z-o'zidan ifodalab bo'lmaydigan va bilib bo'lmaydigan transsendensiyaning ramziy ifodasi bo'lgan shifrlar tushunchasini rivojlantiradi. Dunyo, tarix, inson transsendensiyani ko'rsatuvchi shifrlar sifatida o'qilishi mumkin. San'at, din, falsafa shifrlar - obrazlar, ramzlar, tushunchalar yaratadi, ularda mutlaqlikka munosabat bilvosita ifodalanadi.

Daho ijodkorlik, shu nuqtayi nazardan qaraganda, transsendensiyaning qudratli shifrlarini yaratishdir. Dantening "Ilohiy komediya"si, Betxoven simfoniyalari, Dostoyevskiyning "Buyuk inkvizitor haqida afsona"si bularning barchasi transsendensiyani yorituvchi shifrlardir. Ular Xudoni yoki mutlaqlikni tasvirlamaydi - ular inson transsendent mavjudligini his qilishi mumkin bo'lgan makonni yaratadi.

Shifrlarni talqin qilish ijodiy harakatdir. Buyuk asarni xolisona to'g'ri o'qish yo'q. Har bir davr, har bir inson o'zicha o'qiydi, yangi ma'nolar topadi. Bu relyativizm emas - shifr haqiqatan ham transsendensiyani ko'rsatadi, ammo bu ko'rsatma ko'p ma'noli, tuganmasdir. "Tarixning kelib chiqishi va uning maqsadi" (1949) asarida Yaspers miloddan avvalgi 800-200-yillar oralig'idagi davr o'qining vaqti tushunchasini rivojlantiradi. Bu davrda deyarli bir vaqtning o'zida turli madaniyatlarda (Gretsiya, Isroil, Hindiston, Xitoy) ma'naviy yuksalish yuz berdi, buyuk falsafiy va diniy ta'limotlar paydo bo'ldi.

O'q zamonida, ya'ni insoniyat tafakkurida tub burilish yuz bergan davrda, ruhning ulkan namoyandalari — Budda, Konfutsiy, Lao-szi, Isroil payg'ambarlari hamda qadimgi yunon faylasuflari maydonga chiqdi. Yaspers ularni nafaqat buyuk shaxslar, balki inson o'z-o'zini anglashidagi tub burilish ifodalovchilari sifatida ko'radi. Ular shu paytgacha insoniyatning

mavjudligini belgilaydigan asosiy savol va javoblarni shakllantirdilar. Tarixiy istiqboldagi daholik davr siljishlari bilan bog‘liq. Buyuk shaxslar bir-biridan ajralgan hodisalar emas, balki o‘z davrining teran oqimlarini ifodalovchi ovozlardir. Shu bilan birga, ular o‘z vaqtini transsendentlashtiradi, abadiylikka, universal insoniylikka murojaat qiladi. Suqrot mil.a. V asrda yashagan afinalik bo‘lsa-da, uning masalalari barcha davrlar uchun dolzarbdir.

Alber Kamyu (1913-1960) “Sizif haqida afsona” (1942) asarida absurdni - insonning ma’noqa bo‘lgan ehtiyoji va dunyoning hech qanday yakuniy ma’no bermaydigan befarqligi o‘rtasidagi ziddiyatni o‘rganadi. Absurd insonning aqlga da’vati va “dunyoning aqlsiz sukunati” o‘rtasidagi qarama-qarshilikdan kelib chiqadi.

Kamyu absurdga javob berishning uchta usulini farqlaydi: jismoniy o‘z joniga qasd qilish (absurddan qochish), falsafiy o‘z joniga qasd qilish (ishonch sakrashi, transsendent ma’no illyuziyasi) va absurdda yashash (ma’no uchun kurashdan voz kechmasdan absurdni qabul qilish). Haqiqiy hayot absurdni qabul qilishni va bir vaqtning o‘zida unga qarshi isyon ko‘tarishni talab qiladi.

Daholik, Kamyu nuqtayi nazarida, “absurdga javob sifatida ijod bilan bog‘liq. Ijodkor absurdni inkor etmaydi, illyuziyalardan najot izlamaydi, lekin bema’nilikka zid ravishda ma’no yaratadi. San’atkor, yozuvchi, faylasuf o‘z asarlari dunyoni qutqarmasligini, so‘nggi haqiqatni ochib bermasligini biladi-yu, ijod qiladi.”[8] Sizifning tog‘ cho‘qqisiga toshni bir umr dumalashga mahkum etilgani va faqat u pastga dumalashi haqidagi afsona Kamyuda inson mavjudligining metaforasiga aylanadi. Ammo Kamyu paradoksal xulosa chiqaradi. “Sizifni baxtli deb tasavvur qilish kerak”. Sizifning baxti shundaki, u ongli ravishda o‘z taqdiriga rozi bo‘ladi, isyon qiladi, o‘z taqdirini anglaydi.

Kamyu fikricha yaratgan Sizifga o‘xshaydi. U yaratayotgan asari tugal emasligini, ertaga yangidan boshlash kerakligini, mutlaq mukammallikka erishib bo‘lmasligini biladi. Flober roman ustida yillar davomida ishladi, mukammallikka intildi, mukammallikning iloji yo‘qligini bilardi. Bu absurd asar ijodning ulug‘vorligidir.

Daholik yakuniy natijaga erishishda emas, balki ijodiy harakat jarayonining o‘zida, go‘zallik, ma’no, shakl yaratish orqali absurdga qarshi isyonda namoyon bo‘ladi. Ijodkor absurdga qaramasdan baxtli, lekin u tufayli absurd ijodni zaruriy va qadrli qiladi. Kamyu “Isyonkor odam” (1951) asarida isyon hodisasini, ya’ni sabr-toqatdan tashqari bo‘lgan narsaga “yo‘q” deyish va ayni paytda himoya qilishga loyiq bo‘lgan narsaga “ha” deyish hodisasini tadqiq qiladi. Isyon nigilizm emas - u o‘zi himoya qiladigan qadriyatlarini tasdiqlaydi. “Men isyon qilyapman, demak, biz mavjudmiz” - Kamyuning formulasi, karteziyancha “cogito” bilan parallel.

“Ijodiy san’at isyonning bir ko‘rinishidir. San’atkor mazkur voqelikning nomukammalligi, tartibsizligi, adolatsizligida “yo‘q” deydi. U o‘zi yaratayotgan xayoliy dunyoga - yanada uyg‘unroq, mazmunliroq, go‘zalroq dunyoga “ha” deydi. San’at asari o‘limga, yemirilishga, unutilishga qarshi isyondir”[9]. Kamyu metafizik isyonni (inson taqdiriga, Xudoga qarshi) va tarixiy isyonni (ijtimoiy adolatsizlikka qarshi) farqlaydi. Daho ijodkorlik ikkala o‘lchamni ham o‘z ichiga olishi mumkin. Dostoyevskiy inson azob-uqubatlarining bema’niligiga qarshi isyon ko‘tarib, bu azob-uqubatlar ma’no kasb etadigan dunyolarni yaratadi. “Gernik”dagi Pikasso urush va fashizmga qarshi isyon ko‘taradi.

O‘rta yer dengizi donishmandligini - me’yor tuyg‘usini, hayotga, go‘zallikka, hozirgi zamonga muhabbatni qarama-qarshi qo‘yadi. “San’atkor va uning davri” (1953) essesda u san’atkorlarni bu hikmatni asrab-avaylashga, totalitar mafkuralar va tarixiy nigilizmga qarshi turishga chaqiradi.

Daholik, Kamyuning fikricha, titanizm, dunyoni o‘zgartirishga yoki yangi voqelikni yaratishga intilishda emas, balki lahzaning go‘zalligini aks ettirish, hozirgi zamonning qadrini tasdiqlash qobiliyatidir. Yunon haykaltaroshligi, Uyg‘onish davri tasviriy san’ati, impressionizm -

mavhumlik yoki apokaliptik tasavvurlardan qochmaydigan, balki hayotni nishonlaydigan o'lov san'atining namunalari.

Kamyu abstrakt san'at va umidsizlik adabiyotini nigilizm sifatida tanqid qiladi. Haqiqiy san'at hayotga, zaminga, tanaga sodiq bo'lishi kerak. Bu sodda optimizm emas - go'zallik fojiga qarama-qarshi yaratilgan, ammo u haqiqiy va qimmatbahodir. San'atkor dahosi ana shu go'zallikni absurd dunyosida ham ko'ra olish va yarata olishdadir.

Kamyu san'atkorning vazifasini guvohlik berishda - o'z davrining insoniy tajribasi, iztiroblari va umidlarini haqqoniy ifodalashda ko'rdi. San'atkor zulm va adolatsizlik qarshisida betaraf tura olmaydi, lekin u va'z aytish o'rniga guvohlik beradi, isbotlash o'rniga ko'rsatadi. Daho san'atkor shunday asarlar yaratadiki, unda inson o'zini, dardini, quvonchini taniydi. U birdamlikni o'rnatadi - mavhum g'oyalar orqali emas, balki aniq obrazlar, hikoyalar, qahramonlar orqali. "Vabo"ni o'qiganimizda doktor Riyo timsolida absurd qarshisida inson qadr-qimmatining qiyofasini taniymiz.

Ijod, shunday qilib, eskapizm yoki tashviqot emas, balki odamlarning umumiylikni yaratuvchi muloqot shaklidir. Daho - bu hamma his qiladigan narsani ayta oladigan, lekin ifodalay olmaydigan, inson tajribasining soqovligiga ovoz beradigan kishidir.

Simona de Bovuar (1908-1986) "Ikkinchi maydon" (1949) asarida ayollar holatini fundamental tahlil qiladi. Ayol erkakka nisbatan Subyekt o'laroq boshqa sifatida tarkib topadi, bu uning ekzistensial imkoniyatlarini belgilaydi. Bu holatning daholik masalasiga bevosita aloqasi bor. Tarix kamdan kam daho ayollarni biladi va de Bovuar buni biologik sabablar bilan emas, balki ijtimoiy va ekzistensial sharoitlar bilan izohlaydi. Daholik ijodga mutlaq sodiqlikni, o'z loyihasining ahamiyatiga ishonishni, tajriba o'tkazish va tavakkal qilish erkinligini talab qiladi. Ayolning an'anaviy roli - xotin, ona, istak obyekti bo'lish - ayollarni ushbu shartlardan muntazam ravishda mahrum qilgan.

Ayol boshqalar uchun tarbiyalangan, uning mavjudligi erkakka bo'lgan munosabati orqali belgilangan. Uning "o'zi uchun xonasi" yo'q edi (de Bovuar ishora qilgan Virjiniya Vulf metaforasidan foydalangan holda) - na moddiy, na psixologik jihatdan. Ijodkorlik transsendensiyani, ya'ni hozirgi zamondan tashqariga chiqishni, o'zini kelajakka loyihalashtirishni talab qiladi. Ayol roli immanentlikni - uy-ro'zg'orning takrorlanuvchi sikllariga sho'ng'ishni tarbiyaladi. Muallif ayollar holatining psixologik oqibatlarini tahlil qiladi. Ulardan biri ambivalentlik, zo'rma-zo'raki rol va o'z intilishlari o'rtasidagi ikkilanishdir. Ijodda ro'yobga chiqishga harakat qilayotgan ayol qarama-qarshi talablarga duch keladi. Ayol bo'lish (passiv, yoqimli, g'amxo'r) va ijodkor bo'lish (faol, xudbin, tavakkalchi).

Bu ambivalentlik narsissizmni keltirib chiqarishi mumkin - o'zini dunyoga loyihalashtirish o'rniga o'zini mushohada obyekti sifatida e'tibor qaratish. Ayol tashqi asarlar yaratish o'rniga o'zini san'at asariga aylantirishi mumkin (moda, kosmetika, joziba orqali). "Ijodga yorib kirgan ba'zi ayol rassomlar yoki yozuvchilarda ana shu ambivalentlikning izlari bor. Ularning ijodi "ayollar mavzusi" bilan cheklanib qolishi, yetarlicha shuhratparast bo'lmasligi, universal ahamiyatga ishonchdan mahrum bo'lishi mumkin"[10]. Daholik, de Bovuarning fikricha, ana shu ambivalentlikni bartaraf etishni, o'zini to'laqonli subyekt sifatida qaror toptirishni taqozo etadi.

De Bovuar ijodiy buyuklikka erishgan ayollar - Jorj Sand, Emili Bronte, Virjiniya Vulfni tahlil qiladi. Ularning yutuqlari favqulodda holatlar asosida moddiy mustaqillik, yaqinlarining qo'llab-quvvatlashi, an'anaviy ayollik rovidan voz kechish tufayligina mumkin bo'ldi. Ammo ularning ijodida vaziyat bilan kurash izlari bor.

Ijtimoiy sharoitlarning o'zgarishi, ayollarning ozodlikka chiqishi bilan daho bo'lish imkoniyati tobora kengayib bormoqda. De Bovuar kelajakda erkaklar va ayollar ijodkorligi o'rtasidagi farqlar yo'qolishi mumkinligini bashorat qiladi - bu ayollarning erkaklarga aylanishi tufayli emas, balki ikkala guruh ham teng transsendent imkoniyatlarga ega bo'lishi tufayli.

"Ayol dahosi" masalasi kengroq ekzistensial muammo bilan bog'liq bo'lib chiqadi. Vaziyat mavjudlik imkoniyatlarini qanday belgilaydi. Daholik tug'ma fazilat emas, balki ma'lum sharoitlarni talab qiladigan yutuqdir. Adolatli jamiyat - bu barchaga o'z qobiliyatlarini rivojlantirish uchun teng imkoniyatlar beradigan jamiyatdir.

Emmanuel Levinas (1906-1995) “Totallik va cheksizlik” (1961) va “Bo‘lishdan boshqacha” (1974) asarlarida radikal axloqiy falsafani rivojlantiradi. Uning fikri markazida Yuzini menga qaratayotgan, mas’uliyatga chaqiruvchi boshqa bilan uchrashuv turadi. Boshqa narsa bilish obykti yoki kategoriyasi emas - bu noyob o‘zgachalik bo‘lib, u mening uni o‘zlashtirishga, umumlashtirishga bo‘lgan barcha urinishlarimdan ustun turadi. Ijodkorlik va daholikni tushunish uchun bu axloqiy nuqtai nazar yangi o‘lchamni ochadi. Ijod axloqiylikka befarq bo‘lgan sof estetik loyiha bo‘la olmaydi. Asar O‘zgaga murojaat qiladi, u insoniy munosabatlar makoniga kiradi, mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladi.

Levinas Gegel va Xaydeggerdan kelayotgan an’anani tanqid qiladi, unda erkinlik va o‘z-o‘zini anglash asosiy qadriyatlar bo‘lib chiqadi. Levinas uchun erkinlik emas, balki har qanday erkinlikdan oldin keladigan va subyektivlikni tashkil etadigan boshqa uchun mas’uliyat birlamchidir. Men mas’uliyatni tanlamayman - men har doim o‘zimni mas’uliyatli his qilaman. Totalitet - bu tizimning, tafakkurning, hokimiyatning hamma narsani qamrab olishga, boshqani birlikka kiritishga, uni o‘zgachalikdan mahrum qilishga intilishidir. Urush, totalitarizm, zo‘ravonlik - totallik mantiqining ko‘rinishlari. Cheksizlik - bu doimo qamrovdan oshib ketadigan, tizimdan o‘tib ketadigan, boshqaning mutlaq o‘zgachaligini ko‘rsatadigan narsadir.

Ijodiy daho totallikka ham, cheksizlikka ham xizmat qilishi mumkin. Asar totallashuvga - yopiq dunyoni, boshqaning realligini e’tiborsiz qoldiradigan o‘z-o‘zini ta’minlaydigan tizimni yaratishga intilishi mumkin. Mukammal shaklga, uyg‘unlikka intiluvchi klassitsizm san’ati totallikka xizmat qilishi mumkin. Ammo ijod cheksizlikka ochiq bo‘lishi mumkin - asardan ustun bo‘lgan narsani ko‘rsatish, voqelikni qamrab olmaslikni tan olish, boshqaga joy qoldirish. Levinas romanda shunday san’atni ko‘radiki, u eposdan farqli o‘laroq, istiqbollarning ko‘pligini, inson taqdirlarining tugallanmaganligini, axloqiy vaziyatlarning murakkabligini ko‘rsatadi.

Xulosa. XX asr falsafasi doirasida daholik tushunchasi romantik iste’doddan ekzistensial mavjudlik va fenomenologik ongga o‘tganligini ko‘rsatadi. Tadqiqot shuni namoyish etdi: daho insonning erkinligi, mas’uliyati va ijodiy ong bilan bevosita bog‘liq. Husserl fenomenologiyasi daho ongining intensionalligi va tajribaga yo‘naltirilganligini, Xaydegger esa daho mavjudligi va autentik yashashni borliq va vaqt kontekstida tushuntiradi. Sartr, Flober va boshqa ijodkorlar orqali olingan dalillar shuni ko‘rsatadiki, haqiqiy ijodkor o‘z asarlari ustida mutlaq mas’uliyatni his qiladi va ilhomga bo‘ysunmaydi. Merlo-Ponti daho ijodini tanadagi idrok va mavjudlikning jonli tajribasi sifatida talqin qiladi, bu esa ijodni faqat aqliy jarayon emas, balki insonning mavjudlik tajribasi bilan uyg‘unlashgan faoliyat sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Shuningdek, san’at va ijod orqali inson borliqni ochib beruvchi vositaga aylanadi, mavjudlik va haqiqatni til va tasvir orqali ifodalaydi. Shu bilan birga, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, ijodiy jarayon faqat shaxsiy iste’dodga emas, balki shaxsning ijtimoiy va tarixiy kontekstdagi mas’uliyatiga ham bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Книга 1 / Пер. с нем. А. В. Михайлова; вступ. ст. В. А. Куренного. — М.: Академический проект, 2009. — с. 15.
2. Гуссерль Э. *Логические исследования. Том 2* / Пер. В. И. Молчанова. — М.: Академический проект, 2001. — с. 48.
3. Гуссерль Э. *Картезианские размышления* / Пер. с нем. Д. В. Складнева. — СПб.: Наука; Ювента, 2001. — с. 271.
4. Хайдеггер М. *Бытие и время* / Пер. с нем. В. В. Бибихина. — Харьков: Фолио, 2003. — с. 87.
5. Хайдеггер М. *Мой путь в феноменологию*. — М.: Научная библиотека исторической мысли, 1969. — с. 20.
6. Сартр Ж.-П. *Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии* / Пер. В. И. Колядко; ред. Т. В. Бронзова. — М.: АСТ, 2015. — с. 102.

7. Мерло-Понти М. *Феноменология восприятия* / Пер. с франц.; ред. И. С. Вдовина, С. Л. Фокин. — СПб.: Наука; Ювента, 1999. — с. 42.
8. Камю, А. *Посторонний* / Пер. с франц. А. Л. Волковой. — М.: Прогресс, 1987. — с. 45.
9. Камю, А. *Миф о Сизифе* / Пер. с франц. Е. М. Михайловой. — М.: Прогресс, 1989. — с. 12.
10. Де Бовуар, С. *Второй пол* / Пер. с франц. Е. И. Ковалевой. — М.: Прогресс, 1982. — с. 101.

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

AL-9224104729 “JADIDCHILIK TA’LIMOTI MILLIY STRATEGIK G‘OYALARINI OMMALASHTIRISHNING KONSTRUKTIV TRANSDITSIPLINAR MODELINI YARATISH” AMALIY LOYIHASI ASOSIDA TAYYORLANDI.

ПОДГОТОВЛЕНО В РАМКАХ ПРИКЛАДНОГО ПРОЕКТА AL-9224104729 “СОЗДАНИЕ КОНСТРУКТИВНОЙ ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНОЙ МОДЕЛИ ПОПУЛЯРИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИДЕЙ ДЖАДИДИЗМА”.

PREPARED BASED ON THE APPLIED PROJECT AL-9224104729: “CREATING A CONSTRUCTIVE TRANSDISCIPLINARY MODEL FOR POPULARIZING THE NATIONAL STRATEGIC IDEAS OF JADIDISM”.

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000